

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Висновки. Застосування нових технологій дозволяє зберегти тенденцію розширеного доступу до отримання освіти без зниження її якості; за їх допомогою можна втілити в життя мрію про післядипломну освіту та підвищення кваліфікації для значної кількості вчителів.

1. *Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп’ютеризації сільських шкіл на 2001 – 2003 роки” від 06.05.2001 № 436.*

2. *Проект Netz.ru. [Електронний ресурс] Із сторінки “Начинающему Веб-Мастеру”. Режим доступу <http://forum.netz.ru/index.php?showtopic=1047>*

3. *25 фактов про web 2.0 [Електронний ресурс] Із сторінки www.romver.ru / Раздел Статьи. Режим доступу <http://www.romver.ru/services/print.php?razdel=415/>*

4. *Новый взгляд на создание сайтов. [Електронний ресурс] Із головної сторінки сайту UcoZ Режим доступу <http://www.ucoz.ru/>*

Стаття надійшла до редакції 23.12.2008

УДК 811.16:81.373.74

Алла Смерчко, кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янських мов

Олена Куцик, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янських мов
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

На достатньому фразеологічному матеріалі (ідіоматика, фраземика, пареміологія) висвітлюються уявлення російського та українського соціуму про правду-істину і правду-справедливість. Схарактеризовано особливості фразеологічних одиниць, що включають до свого складу компоненти істина і правда. Підтверджено положення, що істина – це сфера піднесеного, галузь віри і раціонального знання, а правда-справедливість пов'язана з моральними поглядами народу, з голосом серця, з голосом совісті.

Ключові слова: істина, правда, прислів'я, афоризми, фразеологізми.

Постановка проблеми. Відомо, що бачення світу і його мовне втілення взаємопов'язані, доповнюють і визначають одне одного. Наші уявлення про світ мова намагається утягнути в усталене річище, в результаті чого утворюються образно-мовні стереотипи. На сучасному етапі актуальним є вивчення певним чином оброблених концептів у їх асоціативно-художньому вербальному втіленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення про істину в російській картині світу в аспекті логічного аналізу мови було досліджено відомим лінгвістом Н.Ф. Арутюновою [1]. Проте фразеологічні одиниці, що включають до свого складу компоненти істина і правда, не були предметом спеціального дослідження, тим більш у зіставному плані, який, на думку цілої низки вчених, дає досить повну картину подібностей і розбіжностей у лексично-фразеологічному картуванні світу.

Мета статті – визначення складу

фразеологічних одиниць з компонентами істина і правда в російській та українській мовах, їх комплексний порівняльно-зіставний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Поняття істина визначається в енциклопедичному словнику, як “правильне адекватне відображення предметів і явищ дійсності суб'єктом, який відтворює їх так, як вони існують поза і незалежно від пізнання; об'єктивний зміст людського пізнання” [СЭС, 516]. В російській та українській мовах поняття істина позначено двома загальнослов'янськими за походженням лексемами істина і правда // правда [Фасмер, ЭСРЯ, т. II, 142; т. III, 352]. В лінгвістичних словниках ці слова трактуються так: істина. 1. Те, що відповідає дійсності, дійсний стан речей, правда. Наприклад: *Прагнення до істини*. 2. Твердження, судження, перевірене практикою, досвідом. Наприклад: *Повторювати стару істину; свята істина; збиті істини* [СО, 236; СРЯ, т. I, 688]; Правда. 1. Те, що відповідає

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

дійсності, істина. *Сказати правду* (усталене словосполучення); *Правда очі коле* (прислів'я). 2. Порядок, оснований на справедливості, чесності. *Шукати правди, стояти за правду* [див. СО, 529]; у малому академічному словнику російської мови слово *правда* також визначається, як: “те, що сповнене істини, правдивість” [СРЯ, т. III, 351]. У новому тлумачному словнику української мови подано наступне: *Правда*. 1. Те, що відповідає дійсності, істина, трюїзм. Певна сукупність достовірних відомостей про що-небудь. Дійсний стан речей. 2. Правдивість; порядок, який ґрунтується на справедливості, чесності; протилежне кривда. *По-правді* – справедливо. *Стояти за правду* – відстоювати справедливості. *Правда зверху буде* – справедливості переможе [НТСУМ, т. 2, 857 – 858]; *Істина*. 1. Те саме, що правда в першому значенні, справедливості. 2. *книж.* Моральний ідеал, справедливості. 3. *філос.* Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей. 4. Положення, твердження, судження, перевірене практично, досвідом, догма, постулат [НТСУМ, т. 1, 737].

Наведені дефініції свідчать про те, що поняття *істини* і *правди* у багатьох аспектах співвіднесені у свідомості індивідуума і соціума, а слова, що є найменуваннями цих понять, тотожні в основних значеннях. Це підтверджується й синонімічним рядом *правда, істина* (підвищене) у “Словнику синонімів” за редакцією А.П. Євгенєвої. Доказом сказаного може слугувати наявність в обох мовах фразеологізмів з варіюванням компонентів *правда* та *істина*. Наприклад: *докапываться до правды (до истины) // докопыватися до правди (до істини)* – “з’ясувати достовірність чого-небудь” [ФСУМ, кн.1, 259]; *голая (нагая) истина (правда)* – “істина (правда) без прикрас”; *горькая правда – горькая истина; свет правды – свет истины; Правда сама себя очистит; Истина сама себя защищает* (Цицерон); порівняймо російські переклади висловлення Лівія Тита у двох енциклопедіях афоризмів: *Истина может порой быть затемненной, но никогда не гаснет – Правда часто тускнеет, но никогда не гаснет* (Лівій Тіт). Порівняймо також російський та український переклади 37 та 38 віршів 18 розділу Євангелія від св. Івана, де слова *істина* і *правда* взаємозамінні: *Пилат сказал Ему: итак Ты Царь? Иисус отвечал: ты говоришь, что Я Царь. Я на то родился и на то пришел в мир, чтобы свидетельствовать об истине: всякий, кто от истины, слушает гласа Моего // Сказав*

же до Нього Пилат: “Так Ты Царь?” Иисус ответил: “Сам ты кажешь, что Цар Я. Я на те родился, и на те пришел в свет, щоб засвідчити правду. І кожен, хто з правди, той чує Мій голос”; *Пилат сказал Ему: что есть истина? И, сказав это, поять вышел к Иудеям и сказал им: я никакой вины не нахожу в Нем // Говорить до Нього Пилат: “Що є правда?” І сказавши оце. До юдеїв знов вийшов, та й каже до них: “Не нахожу Я в Ньому провини ніякої”.*

Слід зазначити, що й тлумачення одиниць зі стрижневим компонентом *правда* часто подається у словниках через поняття *істини*, визначається словами *істинний, істина* тощо. Так, у “Фразеологічному словнику української мови” подаються наступні визначення фразеологізмів з компонентом *правда*: *Правда очі коле* – “комусь дуже неприємно визнавати істину, слухати те, що було справді [ФСУМ, 689]; *по правді* – “як є в дійсності, не відступаючи від істини, насправді” [Там само]; *правду кажучи* – “уживається для підтвердження того, що все сказане є істиною і не викликає заперечення” [ФСУМ, 361]; *правду мовити* – “уживається для підкреслення істинності, правдивості висловлювання” [Там само, 499]; *вивіряти правду* – “випитувати щось у когось, виявляти істину” [ФСУМ, 82].

В “Учебном фразеологическом словаре русского языка” фразеологізми *правду сказать, по правде говоря* трактуються таким чином: “употребляются для того, чтобы подчеркнуть достоверность, истинность сказанного” (с. 188); в “Українсько-російському російсько-українському фразеологічному тлумачному словнику” стійка фраза *правду говори вчасно і невчасно // правду говори благовременно и неблагоприятно* тлумачиться як “істини необхідно дотримуватися завжди, висловлюватися про неї своєчасно”; у чотирьохтомному “Словаре русского языка” стійкий зворот *что правда, то правда* – визначається як “по істині, дійсно” [т.3. 351]. Через слова *правда, правдивість* розкривається значення відомого латинського вислову *in vino veritas* – *істина в вині // істина в вині* – вживається в значенні “що у тверезого в голові, то у п’яного на язичі” або іронічно для виправдання пияцтва (див. Крылатые фразы наших дней (КФНД, с. 203); Н.С. Ашукин, М.Г. Ашукина. Крылатые слова, с. 444; Словарь латинских крылатых слов, с. 381). Тему “вино – істина” представлено як прислів’я у грецьких лексикографів Енобія та Діогеніана (II ст. н.е.), а

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

також зафіксовано у поета Алкея (VI ст. до н.е.) у вигляді “*вино – миле дитя, воно ж – правда*”. Щодо оригінального латинського *in vino veritas*, то тут у різних словниках виникають певні розбіжності: у словнику Ашукіних у такому вигляді це формулювання приписується Плінію Старшому, а в “Словаре латинских крылатых слов” йому ж приписується дещо інша фраза *Vulgoque veritas jam attributa vino est*. “Загальноприйнято правдивість приписувати вину” (тобто, у цьому випадку йдеться лише про загальну формулу, а не про її словесне втілення). Зазначимо, що сублімований вислів *in vino veritas* – істина в вині твердо закріпився у свідомості російського та українського етносу саме у згаданому вище значенні.

У складі фразеологізмівово-компонент *правда* може уточнюватися прикметником *істинний*, наприклад, в російській мові фразема *истинная правда* означає те саме, що *суцья (чистая) правда* [УРРУФТС, 275]. Дійсно, “правда – це віддзеркалена істина, істина у дзеркалі життя, відображена у безкінечних його гранях” [1, 26]. В народних афоризмах поняття *істина* і *правда* є тотожними, наприклад: *Тільки то й правди на світі, що смерть: вона не знає, хто бідний, а хто багатий* і протиставлення, розмежування їх: *Истина хорошо, да правда не худо; Правда – свет разума; свет плоти – солнце, свет духа – истина*.

Порівняймо дві частини афоризму *Есть правда-истина и правда-справедливость* [КФНД, 405], сутність якого полягає у тому, що те, що є істиною, не завжди є справедливим. Є багаті й бідні – це істина, це те, що існує в реальній дійсності, але така соціальна диференціація усвіті людей не є справедливою з моральної точки зору.

На думку Н.Ф. Аругюнової, поняття *істина* належить до божественного світу, до галузі релігії, права, науки, логіки, а поняття *правда* – до світу людини, стосується лише реального світу. Аналіз фактичного матеріалу підтверджує в основному це припущення, адже *істина*, у високому значенні, цього слова, може теж належати до світу людини, виражаючи його моральний ідеал. І навпаки *правда* – може бути поняттям з галузі науки і права.

Розподілимо досліджувані фразеологізми за сферами життєдіяльності людини: *свята істина; священна істина; заповітна істина // святая истина; священная истина; сокровенная истина; знайти істину // обрести истину; зазнавати істини // нести истину* (релігійна сфера); *азбучні (прописні) істини // азбучная (прописная) истина; відкрити істину; шукати*

істину // открыть истину; искать истину (сфера науки); *виявити істину // установить истину; дійти правди* – “зрозуміти що-небудь”; *ую правду казати // сказать правду; наставляти на шлях істини // наставляют на путь истины; зерно істини // зерно истины; відходити від істини; суд правды; судить по правде; грешить против истины* (сфера права і правосуддя); *Абстрактной истины нет, истина всегда конкретна* (Гегель); *Платон мені друг, але істина ще більший друг* (Арістотель) // *Платон мне друг, но истина дороже* (сфера логіки); *дивитися (глянути) правді у вічі (в лице, в обличчя) // смотреть правде в глаза (в лицо); усякими правдами і неправдами // всеми правдами и неправдами; служи вірою і правдою // служит верой и правдой; стояти за правду // стоять за правду горой; по правді вивіряти правди; ніде правди дівати; щоб так по правді дихав; правду мовлячи* (сфера моральності). Вірування та переконання народу, його моральні установки віддзеркалені у наступних прислів'ях, опорним компонентом яких є слово *правда*: *Правда зверху буде; правду-матку різати; Хлібець їж, а правду ріж; Щирая правда всюди куток найде; Кто по правді жие, тому й Бог дає; Кто любит світ, той любить правду; Правда із дна моря вирине, а неправда потоне; Правда не втоне в воді, не згорить в огні; Правдою цілий зайдеши, а неправдою а ні до порога та інші; пор. російські прислів'я: Кто правды не скажет, тот многих свяжет; Правду всякий хвалит, да не всякий ее хранит; Великим правду говорит не легче лжи; На правду да на смерть, что на солнце: во все глаза не глянешь; Хлеб-соль ешь, а правду говори (режь); Правда хорошо, а счастье лучше; Правда дороже золота; Без правды веку не изживешь; От правды некуда деваться; Правда в огне не горит и в море не тонет та інші.*

Уявлення про істину-правду як про певний суб'єкт, своєрідна персоніфікація її дає можливість поєднувати слова *істина* і *правда*:

а) з найменуваннями дій – з дієсловами різних семантичних груп, наприклад, в російській мові: *Истина явится, коли сбудется; Правда ходит в лаптях, а неправда в кривых сапогах; Истина подкрепляется зрением и временем* (Корнелій); *Чистая правда со временем восторжествует, если проделает то же, что явная ложь* (В. Висоцький); *Истина не терпит отсрочек* (Сенека); в українській мові: *Правда й у морі не втоне; Правда зі дна моря верне;*

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Правда кривду переважить; Правда розмислу не потребує; Правда очі коле; Була колись правда, пожила та й гайда;

б) зі словами-предикатами (з короткою формою прикметників, прислівників, з порівняльним ступенем прикметників, з іменниками, числівниками, предикативними словами у ролі присудка): *Правда світлее сонця; Правда бессудна; Что ни говори, а правда надобна; Правда удивительнее вымысла* (Б.Шоу); *Время дорого, но правда дороже времени* (Б. Дізраелі); *Истина всегда конкретна* (Гегель); *Правда не судима*; в українській мові: *Не приказка, але правда; Не судьба, а щира правда; Уже сім літ як правди нема;*

в) з якісними і відносними прикметниками: рос.: *чистая правда; голая правда; нагая истина; вечная истина; сокровенная истина; жестокая правда; сермяжная правда*; укр.: *заповітна істина; прописна істина; щира правда; мужицька правда; моя (твоя, ваша) правда* та інші;

г) зі словами, що позначають просторові координати, місце перебування, так звані локалізатори: *в ногах правды нет // в ногах правды немає* – “не варто стояти, ліпше сісти” – жартівлива пропозиція сісти. Порівняймо протилежне: *правда в ногах* – “це значить, що треба шукати правди, добиватися її, не лінуватися, не сидіти склавши руки, а діяти”; *В людях правды не изведать; В шутках правда часто бывает; В пісні правда, а в казці брехня.*

Із уособленням істини-правди, правди-справедливості пов’язана й надія, що вона (правда) сама все здолає, що вона не потребує захисту. Так, народні афоризми говорять: *Правду красить нужды нет; Завали правду золотом, затопчи ее в грязь – все наружу выйдет; Засыпь правду золотом, а она всплывет; Правда со дна моря выносит; Правда не судима; Деньги смогут много, а правда все; Правда сама себя очистит; Правда всегда перевесит.* Порівняймо також висловлювання відомих людей: *Истина сама себя защищает; Истина бывает настолько ясна, что ничто не может затмить ее* (Цицерон); *Истину можно гнать, но нельзя задушить; Истина – зеркало, отражение которого невыносимо для притворства и лицемерия* (Ф. Шиллер); *Есть оружие страшнее клеветы: оружие это – истина* (Ш. Телейран); *Правда є вічна, а то все правда* (П. Тичина).

Варто зазначити, що у цих прислів’ях і афоризмах відображено швидше ідеальні

уявлення народу та індивідумів про правду-істину і правду-справедливість, ніж реальні. Здоровий глузд, життєвий досвід, різні перипетії людського суспільства породили й інші прислів’я та афоризми: *Тепер правдою на світі не проживеш; Всяк правду любит, та не всяк знает; Легше правду хвалить, як по правді робити; Не все тому правда, що в пісні співають; Що б то й було, якби всі в правду жили; Правди на ніготь, а прибавиться на лікоть; Мужицька правда есть колюча, а панська на всі боки гнуча* (І. Котляревський). Порівняймо в російській мові: *Правду говорит – себе досадит; Правду говорит – никому не угодит; Говорит правду – потеряет дружбу; Правдою не обуться, сыт не будешь; Всяк правду любит, да не всяк ее скажет; С нагойной правдой в люди не кажись; Глупый да малый правду говорят; На правде взятки гладки; Правдой жить – ничего не нажить.* Така моральна установка, виражена у прислів’ях перегукується з життєвою філософією Бальтасара Гарсіана: *Не лги, но и всей правды не говори. Ничто не требует такого осторожного обращения, как правда; Не всякую правду можно сказать: об одной умолчи ради себя, о другой – ради другого.*

Наведемо й інші приклади: *Не следует говорить всей правды, но следует говорить только правду* (Ж. Ренар); *Правда безвредна только в разбавленном виде* (О. Холмз); *Правду следует показывать не голой, а в рубашке* (Ф. Кеведо); *Скрыть правду, там где это нужно, – и благоразумно, и непредвзято, тогда как солгать – в любом случае – и низко, и глупо* (Честерфилд); *Ясной истине противостоит ложь* (Н. Бар); *Люби истину, но будь снисходителен к заблуждению* (Вольтер); *Что же такое в конце концов человеческие истины! Это – неопровержимые человеческие заблуждения* (Ніцше); *Истина не приносит столько добра, сколько видимость ее приносит зла* (Ф. Ларошфуко); *Во всяком заблуждении есть ядро истины, также, как и во всякой истине есть добро заблуждения* (Ф. Рюккерт).

Правда-істина може бути неприємною, різкою, колючою, звідси й усталені вислови типу: *горькая правда // гірка правда; Правда, как оса, летит в глаза; Мужицька правда різка; Правда глаза колет, правда уши дерет.* Останній вислів у сучасних російській та українській мовах вживається в редукованому вигляді, без другої частини: *Правда глаза колет // Правда очі коле.*

ВІДБИТТЯ ПОНЯТЬ ІСТИНА – ПРАВДА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Правда може бути мірилом моральної сутності людини, наприклад, в українській мові: *Не буду души вбивати, буду правду казати; Той дає раду, хто знає правду; По правді роби, по правді й буде; Правду мовивши одного Бога бійся; Скажи правду, то одного гріха бійся; Що правда, то не гріх; За очі клевета, а в очі правда; Дай мені, Боже, так по правді вік ізжити й дітей розпорядить, як я по правді кажу; Щоб я жила, що правда; хто любить світ, той любить правду; Не любить правди, як пес мила; Правда Сидорова – киселем милиці помазані – на паркані сушаться.* Порівняймо в російській мові: *В ком честь, в том и правда; Правдивая рука правдой живет; В лукавом правды не сыщешь; Ладно, кума, лишь бы правда была; В ком добра нет, в том и правды мало; В ком правды нет, в том добра мало.*

Прагнення до правди, до справедливості дуже велике у народі, про що свідчить і фразеологічний матеріал: *Усе минеться, одна правда останется // Все минется, одна правда останется.* Але іноді ця віра у вічні моральні цінності підринається і виривається крик відчаю, крик душі: *Неми у світі правди – тільки рідна мати; Хочеш ти правди!... Правда давно вже згоріла; Правда на дні моря почиває; в російській мові: Нет правды на земле (порівняймо у О. Пушкіна: “Нет правды на земле, нет ее и выше”); Правда нынче иззнана.*

В обох мовах одне й те саме прислів'я, що виражає одну й ту саму думку, одне й те саме судження, може бути представлене у декількох варіаціях. Саме вони підкреслюють певний нюанс, висвітлюють певний бік її змісту: *Хліб (хлібець, хліб-соль) їж, а правду ріж // хлеб-соль ешь, а правду (правду-матку) говори (режь); Правду мовивши, одного Бога й бійся – Скажи правду, то одного гріха бійся; Казка – брехня, а пісня – правда – В пісні правда, а казці брехня; Правда зі дна моря верне; Правда светлее солнца – Правда чище ясного солнца; Правда суда не боится – На правду нет суда.*

Висновки. Отже варіації, що виникають паралельно у межах однієї мови та у просторі споріднених мов говорять і про подібність сприйняття реальної дійсності різними соціальними і різними етнічними колективами, і про наявність загальнолюдських моральних цінностей, які сформульовані і до яких прагне мисляча істота. Саме цим зумовлене явище міжмовних фразеологічних тотожностей і фразеологічних еквівалентів, яке характеризується незначними змінами компонентного складу: *Правда, як олива, наверх вийде // Правда, как*

масло, наверх выплывет. Порівняйте також ідіоми та фраземи: *обертати на путь истины // обращать на путь истины; правда на твоєму боці // правда на твоей стороне; гола правда // нагая истина; чистісінька правда // чистая правда.* Збіг номінативно-характерологічних усталених одиниць, окрім вказаних причин, пояснюється й тим, що деякі з них виникли в результаті редукції еквівалентних прислів'їв на основі приказок (останні по-різному класифікуються у фразеологічних і пареміологічних словниках), наприклад: *щира правда // чистая правда; по правді кажучи // правду говоря; ніде правду дівати // негде правды деать.* Подібність фразеологізмів з компонентами *істина-правда* в обох мовах пояснюється також спільним культурно-історичним фондом людства: антична література; книги священного писання, класична західноєвропейська та східна белетристика і публіцистика. Розбіжності зумовлені національно-мовною специфікою, що, насамперед, стосується прислів'їв та приказок, а також таких фразем, як: укр. – *розминутися з правдою, вивірити правди*, рос. – *правда в ногах; истина глаголет устами младенца.*

І в російській, і в українській мовах фразеологічні одиниці з компонентами *істина-правда* розподіляються таким чином: в ідіомах і фраземах однаково широко представлено ці компоненти, в прислів'ях і приказках домінує компонент *правда*. Саме тому, що поняття правди пов'язане передусім зі справедливістю, з моральними уявленнями соціуму. В афоризмах жоден із згаданих вище компонентів не є домінуючим, що пояснюється також особливостями перекладу.

1. Логический анализ языка. Культурные коннотации. – М.: Наука, 1991. – 204 с.

2. Малые жанры русского фольклора – Пословицы, поговорки, загадки: хрестоматия для филол. спец. ун-тов и пед ин-тов / Сост. Марохина В.Н. – М.: Высш. школа, 1979. – 284 с.

3. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М.Номис. – Київ: Либідь, 1993. – 768 с.

4. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – 583 с.

5. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

6. Энциклопедия афоризмов (мысль в слове) / Борохов Э. – М.: ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 2000. – 720 с.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2008